

MANDARIJNENHULDE EN WETENSCHAPSGESCHIEDENIS *

door

W.P. BLOCKMANS

Zeldzaam zijn de historici die zich kunnen verheugen in een ruim lezerspubliek en van wie de werken decennia na hun ontstaan nog worden herdrukt, vertaald en bekomentarieerd. Nog minder talrijk zijn de historici die bovendien ook bedacht worden met nationale en internationale eerbewijzen, welke in sommige gevallen zelfs geamplifieerd worden na het overlijden van de held.

Dit alles viel te beurt aan Henri Pirenne. Reeds op vijftigjarige leeftijd werd hij in 1912 gelauwerd voor zijn vijftientigjarig hoogleraarschap te Gent door een talrijke schare binnen- en buitenlandse geleerden, studenten en ook politici ¹. Na de eerste wereldoorlog werd hij te allen kante gehuldigd als een nationale held, samen met o.a. de aartsbisschop van Mechelen en de burgemeester van Brussel ². Hem werd in 1919 het eredoctoraat te Oxford verleend, te gelykertijd als aan president W. Wilson, maarschalk Joffre en een aantal generaals en admiraals ³. Om me te beperken tot de meest markante gebeurtenissen zal ik verder nog slechts vermelden: in 1926 een internationale hulde ter gelegenheid van zijn veertigjarig hoogleraarschap te Gent, waarbij hem twee indrukwekkende delen *Mélanges* werden aangeboden ⁴; tientallen eredoctoraten en buitenlandse onderscheidingen, tweemaal bekroning met de staatsprijs voor nationale geschiedenis, en éénmaal (als eerste) met de hoogst aanzienlijke Francqui-prijs; gastcolleges *all over the world* ⁵; na deliberatie door de ministerraad net niet een nationale begrafenis in 1935 ⁶; heruitgaven van zijn werken, de publikatie van een tweedelige bundel *Hommages et souvenirs*, oprichting van een standbeeld te Brussel en een zeer luisterrijke huldezitting in aanwezigheid van de koning in 1938 ⁷; plechtige herdenkingen in 1954 te Gent en in 1962 te Brussel, te Gent en te Verviers ⁸; academische zitting te Gent in 1974 ter gelegenheid van het verschijnen van Lyons Pirenne-biografie,

* Naar aanleiding van de publicatie van B. LYON, *Henri Pirenne. A biographical and intellectual study*, E. Story - Scientia, Gent, 1974, XIX + 477 blz., 680 BF gen., 840 BF geb.

- (1) LYON, *Pirenne*, pp. 191-196.
- (2) *Aldaar*, pp. 280-290.
- (3) *Aldaar*, p. 282.
- (4) *Aldaar*, pp. 335-337.
- (5) *Aldaar*, pp. 186-187, 281, 287, 298-302, 361-363.
- (6) *Aldaar*, pp. 391-395.
- (7) *Aldaar*, pp. 396-397.
- (8) *Aldaar*, pp. 398-401.

gepaard met een radiointerview en een gelegenheidspublicatie⁹.

Deze summiere opsomming laat toe te gewagen van een verschijnsel Pirenne. Dit vertoont een viertal facetten ; 1. zijn sukses als historicus, dat men kan vaststellen vanaf de publicatie van het eerste deel van zijn *Histoire de Belgique* (1900), en dat nog steeds voortduurt ; 2. zijn invloed buiten de historische wereld en vooral in de politieke sfeer kort vóór en na de eerste wereldoorlog ; 3. de ongemene intensiteit en praal van de herdenkingsmanifestaties na zijn overlijden ; 4. en tenslotte in de zestiger jaren ontloken wetenschappelijke belangstelling voor zijn persoon. Veertig jaar na het overlijden blijkt er thans zelfs sprake te zijn van een echte *revival* van activiteiten en publicaties rond de figuur van Pirenne. Ik stel me voor in deze bijdrage op grond van de recente wetenschappelijke studies te onderzoeken hoe deze cultus verklaard kan worden, en in hoeverre alleen het werk en de persoonlijkheid van Pirenne, dan wel nog andere elementen daar aanleiding toe gaven.

De literatuur die aan de figuur van Pirenne is gewijd, moet worden verdeeld in twee categorieën¹⁰. De eerste is die van het huldebetoon, waarbij collega's, vrienden, leerlingen en zijn zoon graaf Jacques, meestal naar aanleiding van plechtigheden, getuigenis aflegden van hun grenzeloze bewondering en simpatie voor de meester. Sommigen hebben daarbij getracht de betekenis van Pirenne als wetenschapsbeoefenaar, hoogleraar en burger te omschrijven. Doorgaans ontbreken in dit druk beoefende genre echter de relativering en de objectivering, wat men geredelijk kan verwachten van dergelijke manifestaties. Het feit dat in de meeste gevallen vooraanstaande historici aan het woord kwamen, sticht echter verwarring. Het is nodig in te zien dat deze historici hier niet de beoefening van de door hen geheiligde regelen der historische kritiek als norm hanteerden, maar eerder overhielden naar de kunstgrepen van de lofredenaars. Als zodanig moet men de meeste bijdragen van de Pirenne-historiografie beschouwen als getuigenissen, en niet als studies.

De tweede categorie bestaat uit enkele aanzetten tot een wetenschappelijke analyse van wat ik het verschijnsel Pirenne noemde. Het midden van de zestiger jaren zag het ontluiken van dit genre met de publicatie door de vooraanstaande Amerikaanse mediëvist Bryce Lyon van de brieven van Pirenne aan Karl Lamprecht, en een studie door dezelfde van de relaties tussen de Parijse numismaat Maurice Prou en Pirenne, eveneens op basis van de volledig bewaarde korrespondentie¹¹. De laatstgenoemde

(9) R.C. VAN CAENEGEM, Nieuwe biografie van Henri Pirenne. Interview met prof. Lyon, in: *Spiegel Historiae*, 9, 1974, pp. 532-537. De teksten van de toespraken gehouden tijdens de zitting van 22 maart 1974 (door rector A. Devreker, H. van Werveke, R.C. Van Caenegem en B. Lyon zelf) werden gepubliceerd in *De Brug*, 1974, 3, pp. 147-162 en in de reeks *Studia Historica Gandensia*, 170 (met vermelding van de aanwezige personaliteiten).

(10) Een overzicht van de literatuur over Pirenne als persoon vindt men bij LYON, *a.w.*, pp. 462-464.

(11) B. LYON, The letters of Henri Pirenne to Karl Lamprecht (1894-1915), in: *Handelingen v.d. Kon. Commissie voor Geschiedenis*, CXXXII, 1966, pp. 161-231 ; B. en M. LYON, Maurice Prou, ami de Henri Pirenne, in: *Le Moyen Age*, LXXI, 1965, pp. 71-107.

verhouding blijkt er vooral een te zijn geweest van nauwe persoonlijke vriendschapsbanden, ondersteund door het wederzijds respect van gedeeltelijk complementaire kwaliteiten: de specialist in de hulpwetenschappen tegenover de generalist. De relatie van Pirenne tot de zeven jaar oudere Lamprecht was van een heel andere aard. Deze laatste bekleedde in het laatnegentiende-eeuwse Duitse geleerdenmilieu een marginale positie wegens zijn zeer uitgesproken beklemtoning van de kollektieve krachten, en zijn streven naar een globale geschiedschrijving met de nadruk op economische en sociale componenten. Pirenne had hem op drieëntwintigjarige leeftijd ontmoet tijdens zijn studieverblijf in Duitsland, en onderging sterk zijn invloed. De door Lyon gepubliceerde brieven laten er geen twijfel over bestaan dat Pirenne veel van zijn fundamentele inzichten en methoden heeft opgestoken bij Lamprecht. Deze wetenschappelijke gerichtheid vond zijn hoogste uitdrukking in de opdracht van Lamprecht om een grootse *Geschiede Belgiens* te schrijven, die, vervolledigd in de originele franstalige versie, één van Pirennes meesterwerken is geworden. Van Werveke heeft op grond van nieuw bronnenonderzoek kunnen uitmaken op welke wijze Lamprecht zich van Pirenne en zijn andere Belgische vrienden heeft vervreemd door zijn exaltatie over en betrokkenheid bij het Duitse imperialisme¹². Naar verluidt ligt het nog in de bedoeling van professor en mevrouw Lyon om delen van Pirennes oorlogsdagboeken te publiceren.

Bijzonder veel ophef maakte een uitvoerig artikel dat Dhondt korte tijd na Lyons publikaties wijdde aan het verschijnsel Pirenne in al zijn aspecten¹³. Hij zette zich af tegen het overwicht van persoonlijke affekties in de vroegere geschriften over Pirenne en achtte inderdaad de tijd gekomen om diens figuur te bestuderen op basis van documenten en zijn werk zelf, „sine ira” *naturellement*, *mais aussi* „sine studio”. Dhondt hield zich niet aan een enge biografie, maar analyseerde de maatschappelijke kontekst waarin Pirenne zich tot een „groot” geleerde kon verheffen, d.w.z. erkend binnen maar ook buiten de kring van vakgenoten. Studerend op een tijdstip waarop in België de geschiedeniswetenschap nog hoofdzakelijk werd beoefend door romantische dichters, en materieel in de gelegenheid verkerend om zich door buitenlandse studieverblijven in Frankrijk en Duitsland tegelijk vertrouwd te maken met strenge eruditie en met de nieuwste stromingen inzake de historische synthese, gold hij reeds op vierentwintigjarige leeftijd als de meest solied gevormde Belgische historicus. Dat hij, opgegroeid in een op Duitsland gericht ondernemersmilieu te Verviers, meer oog had voor economische en sociale realiteiten, en zich gemakkelijker de Duitse wetenschappelijke denktrant eigen maakte dan zijn voorgangers en tijdgenoten, droeg vanzelfsprekend bij tot zijn functie van vertolker voor de franstaligen van al het nieuwe wat in Duitsland was gepresteerd inzake bronnenstudie en interpretatie.

(12) H. VAN WERVEKE, Karl Lamprecht et Henri Pirenne, in: *Handelingen v.d. Kon. Commissie voor Geschiedenis*, CXXXVIII, 1972, pp. 39-60.

(13) J. DHONDT, Henri Pirenne: historien des institutions urbaines, in: *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, 3, 1966, pp. 81-129.

Een tweede faktor die Pirennes sukses helpt verklaren schuilt in zijn sociaal relatiepatroon. Van huize uit liberaal met een katolieke achtergrond, stond hij open tegenover beide tendenzen die in de tachtiger jaren hardnekkig streden om de politieke macht. Aanvaard en gesteund door zowel de invloedrijke katolieke hoogleraar G. Kurth, bij wie hij had gestudeerd, als door diens liberale kollega P. Fredericq en door de politieke vrienden van vader Pirenne, die eveneens een rol speelde in de liberale partij, kon Henri reeds op 22-jarige leeftijd een stellige hoop koesteren op een leeropdracht in de hulpwetenschappen (paleografie en diplomatiek) aan de universiteit van Luik. Een kabinetswijziging vertraagde de benoeming met enkele maanden, maar een jaar later had Fredericq reeds de weg geëffend naar een hoogleraarschap te Gent. Pirenne was toen nog niet ten volle 24.

Dhondt beklemtoont dat deze beide factoren in niets afbreuk doen aan de essentiële voorwaarde voor een sukses als geleerde en hoogleraar, nl. de gave om een boodschap over te brengen. Deze individuele kwaliteit was bij Pirenne buitengewoon ontwikkeld. Maar zij alleen verklaart niet de duizelingwekkend snelle opgang die hem te beurt viel, en die een voorwaarde vormde voor zijn verdere ontplooiing. Tijdens de jaren die volgden op zijn benoemingen werd Pirenne in hoge mate geabsorbeerd door zijn nieuwe leeropdrachten die, wegens zijn niet weg te cijferen korte ervaring, aanzienlijke inspanningen van hem vergden.

De belangrijkste bijdrage van Dhondts studie ligt evenwel op het terrein van de intellectuele ontwikkeling. Zeer precies kon hij aantonen dat Pirenne reeds tijdens de jaren 1890-'94 (28 tot 32 jarige leeftijd) de drie grondgedachten heeft geformuleerd die hem beroemd hebben gemaakt, en die hij tijdens zijn verdere leven heeft uitgewerkt. Zowel voor de oorsprong van de steden — gunstige geografische factoren die de handelaars aantrekken, de geschiedenis van België — beklemtoning van sociale en kulturele eenheid, ondergeschiktheid van politieke factoren, als de overgang van oudheid naar middeleeuwen — de Middellandse zee als een „Muzulmaans meer” — vindt men de kern reeds duidelijk voor 1895 uitgedrukt¹⁴.

Daarna zette Pirenne zich aan het schrijven van zijn *Histoire de Belgique*, een zeer omvangrijk werk dat aan een verbazend hoog tempo tot stand kwam. Willens nillens vond het een extra-wetenschappelijke weerklank die zijn auteur tot de status van officiële geschiedschrijver van België verhief. Dhondt verklaart dit entoesiasme door de tendens in het werk om de nog jonge staat voor te stellen niet als een artificiële creatie van recente datum, maar als een eeuwenlang ingewortelde eenheid. Wellicht onbewust beantwoordde Pirenne aan de diepste wensen van de Belgische overheid en van allen die, in een tijd van op de spits gedreven nationalisme, belang hadden bij het voortbestaan van die staat. Het was dus niet de inhoudelijke kwaliteit van het historische werk die in 1900 door de Senaat en in 1912 door een nationale plechtigheid werd gelauwerd, maar zijn eigenlijke operationele waarde¹⁵. De krijgsgevangenschap die Pirenne

(14) *Aldaar*, pp. 95-98.

(15) *Aldaar*, pp. 98-100.

samen met Fredericq doormaakte wegens hun gezamenlijk verzet tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit, leidde na 1918 voor de eerste tot zijn bejubeling als oorlogsheld, voor de tweede niet. Hieruit blijkt nog duidelijker hoe de figuur en het werk van Pirenne werden gebruikt, op een wijze die hij zelf slechts ten dele heeft begrepen en goedgevonden.

Nog twee fundamentele gedachten moet ik hier uit Dhondts studie releveren. 1. Pirenne kwam gelouterd uit de oorlog. Door persoonlijke lotgevallen en door het trauma dat de niet verwachte militaire explosie in kringen van intellectuelen naliët, rees er twijfel over de geldigheid van de positivistische wetenschapsbeoefening. Vóór de oorlog dacht Pirenne in kollektieven, herhaalbaarheden, infrastrukturen. Nadien keerde hij zich meer tot het individuele, toevallige, politieke. Deze ommekeer ging gepaard met een afwending van de Duitse historische wereld ten gunste van de Franse en vooral Angelsaksische (wat zich ook uitdrukte in eredocoraten, academische lidmaatschappen en gastcolleges).

2. Hoewel het rectoraat, het bekleden van allerlei functies, het houden van lezingen en gastcolleges een zwaar beslag legden op zijn tijd, werkte hij stelselmatig zijn oude concepties uit, en vooral de *Mahomet et Charlemagne* thesis. Deze ondervond nog tijdens Pirennes leven zware kritiek, wat hem er niet van weerhield voortdurend bewijspplaatsen op te sporen voor zijn stelling, en die in zijn laatste levensjaren tot een boek uit te werken. Dhondt verklaart wat hij het „désastre technique" van *Mahomet et Charlemagne* noemde doordat Pirenne deze idee heeft opgevat toen de toegankelijkheid der bronnen nog gering was, en hij ze heeft uitgewerkt in een fase van zijn leven waarin hij reeds zozeer afgesloten was van de tegenspraak der feiten dat zijn thesis voor hem een axioma geworden was.

Van een heel andere aard is het boek dat Lyon nu over Pirenne presenteert als een „biografische en intellectuele studie". Had Dhondt zich uitsluitend gesteund op gepubliceerd materiaal, Lyon heeft zich gedurende tien jaren gewijd aan de bestudering van het Pirenne-archief dat graaf Jacques Pirenne minutieus heeft ingericht. Dankbij de scrupuleuze bewaardwoede van zijn vader, kon de graaf aan de nieuwsgierige Lyon duizenden brieven, en verder massa's handschriften, eretekens, foto's, agenda's, dagboeken, spijkskaarten en rekeningen tonen. Bovendien kon de graaf deze informatie nog aanvullen met persoonlijke herinneringen¹⁶. Men kan zich het entoesiasme voorstellen dat de mediëvist Lyon, gespecialiseerd in de schaars gedocumenteerde konstitutionele geschiedenis van Engeland in de 12e en 13e eeuw, vervulde toen hij zich hier gekonfronteerd zag met een zo rijke dokumentatie op het individuele menselijke vlak. Daarvan dacht hij dat hem in staat zou stellen „de beweegredenen en de drijfveren en de redenen voor de verschillende ideeën van Pirenne werkelijk te begrijpen en ook waarom hij dacht zoals hij dacht"¹⁷. Duidelijkheidshalve moet ik hierbij opmerken dat de auteur ongetwijfeld gelijk heeft m.b.t. de

(16) LYON, *Pirenne*, p. XV.

(17) VAN CAENEGEM, Nieuwe biografie, p. 533 (tekst van Lyon in het radio-interview).

subjektieve motieven van het individueel denken, m.a.w. wat Pirenne zelf dacht over de redenen waarom hij dacht zoals hij dacht. Het is echter een elementair beginsel van de psychologie dat het individu zich hierbij totaal verkeerde voorstellingen kan vormen over zijn eigen motieven. Over de objektieve stimuli leert het Pirenne-archief uiteraard bijzonder weinig. Nochtans zijn die de belangrijkste. Ik zal verder op dit methodologisch probleem ingaan.

Deze doelstelling heeft de auteur in het boek zelf echter niet verwoord. Daar wordt de lezer gemotiveerd tot het doorworstelen van 470 bladzijden met het argument dat, in tegenstelling tot de prozaïsche levens van de meeste academische historici, Pirenne een zo uitzonderlijk rijk en actief leven heeft geleid en een zo superieure persoonlijkheid was, dat men zonder kennis daarvan zijn werk en zijn invloed op de Europese geschiedschrijving niet ten volle kan begrijpen¹⁸. Ik wil inderdaad onmiddellijk vaststellen dat Lyon zich er heeft op toegelegd de levensloop van zijn held zo persoonlijk mogelijk te kleuren, overwegend vanuit het standpunt van de held, en met hier en daar dramatiserende stijlwenningen, die de saaiheid van het verhaal doorbreken. Regelmatig wordt de lezer herinnerd aan de vermanende, fiere en bezorgde rol van de moeder, de infrastrukturele rol van de echtgenote, het wel en wee van de zoons, hun verloofden, echtgenoten en kinderen; merkwaardig genoeg blijven de broers en zusters haast volkomen buiten het beeld¹⁹. De gevangenschap in Duitsland wordt breed uitgemeten (50 blz.) mede dankzij het bestaan van uitzonderlijke bronnen voor deze periode, nl. dagboeken en de volledige korrespondentie met de Utrechtse archivaris Sam Muller, die als verbindingsman optrad. Zoveel mogelijk werden persoonlijke uitspraken, fragmenten uit brieven en andere personalia in het verhaal opgenomen. Hieruit ontstaat bij de lezer inderdaad de indruk dat hij de wereld ziet zoals Pirenne die waarnam. De auteur gaat hierbij echter psychologiserend te werk volgens voor-wetenschappelijke inzichten (cfr. de titel van het hoofdstuk: „Who is a happy man?“).

Lyon heeft de gegevens in hoofdzaak chronologisch gegroepeerd. Op het laatste hoofdstuk na, dat een evaluatie is van Pirennes wetenschappelijk werk vanuit onze huidige kennis, zijn alle andere strikt volgens de tijdsorde ingedeeld. Enig ander ordeningskriterium dan het chronologische werd blijkbaar niet beoogd. Binnen de hoofdstukken wordt af en toe een onderdeel gewijd aan de wetenschappelijke prestaties, de functies, de eerbewijzen en de persoonlijke relaties tijdens de gegeven periode, maar het geheel biedt toch een vrij afwisselende indruk, met de vermenging van persoonlijke en andere facetten zoals die in het dagelijks leven optreedt. De auteur heeft dit effect wellicht bewust nagestreefd, daar hij zijn lange hoofdstukken niet heeft ingedeeld. Men mag in de werkelijke zin van het woord gewagen van een levensverhaal.

Lyons boek is zo volgepropt met gegevens van allerlei aard en uiteen-

(18) LYON, *a.w.*, p. XIII.

(19) Wel blijkt in 1926 plots een broer Maurice te bestaan die hem in 1926 portretteerde: *aldaar*, p. 335. De naam is niet in de index opgenomen.

lopend belang, dat het moeilijk valt er nieuwe gezichtspunten in te ontwaren. De beste delen van het werk lijken me de overzichten te zijn van Pirennes publikaties en de weerklank die ze vonden²⁰. Men voelt dat de auteur alles heeft gezien over zijn onderwerp. Hij geeft een bruikbare *status quaestionis* van alle thema's die Pirenne heeft behandeld, vat diens bijdrage tot de discussie samen, en belicht de reactie van vakgenoten. Toch rijzen ook hier bezwaren tegen een al te gunstige voorstelling van Pirennes oeuvre. Bij de analyse van de *Histoire de Belgique* (blz. 420-426) stelt de auteur nergens de gerichte interpretatie. *ex post* noch de evidente tijds- en sociale vooroordelen in vraag. M.b.t. *Mahomet et Charlemagne* ziet hij de onomstootbare deficiëntie van de bewijsplaatsen over het hoofd (blz. 441-452), zoals hem ook de betekenis ontgaat van tien jaar gestaakte onderzoeksactiviteit inzake stadsontwikkeling en overgang oudheid-middeleeuwen, wanneer Pirenne in 1925 opnieuw met deze thema's uitpakt (blz. 302-307). Hoewel verspreid doorheen de hoofdstukken, betekenen deze delen van het werk een nuttig historiografisch overzicht. Dergelijke bijdragen had Lyon echter al eerder gepubliceerd²¹, zodat de vraag rijst in hoeverre het tienjarig archiefonderzoek hem thans beter dan toen in staat heeft gesteld om via de kennis van Pirennes persoonlijkheid zijn werk beter te begrijpen. Mij is dit slechts op één punt gebleken, nl. de mentale ommekeer door de oorlog. Voordien zonder twijfels over de waarde van de nieuwe historische methode die hij in Duitsland had leren kennen, gericht op herhaalbare en kollektieve verschijnselen en op een globaal en komparatief verband, brachten de lijfelijke ervaring van de onvoorziene oorlog en de daarin op de voorgrond getreden politieke factoren hem tot een grotere aandacht voor het toevallige en individuele. Wellicht houdt deze mentale ommekeer ook verband met de ervaring dat moderne historische denkbeelden gebruikt werden door uiteenlopende politieke stromingen waartegen mensen als Pirenne zich beslist wensten af te zetten, nl. zowel het Duitse imperialisme als de Russische Revolutie²². Daarvan zijn de sporen niet alleen te vinden in de onderwerpen van enkele lezingen en artikels, maar ook in de gewijzigde aanpak van de *Histoire de Belgique* vanaf deel VI, evenals in het niet verder uitwerken van de tematiek der wetmatigheden, zoals hij die voordien had ontwikkeld in *Les étapes de l'histoire sociale du capitalisme* (1913), *Une hypothèse d'histoire économique* en *Liberté et réglementation* (1911)²³. Behalve voor dit kardinale breekpunt, waarop Dhondt reeds nadrukkelijk had gewezen, heeft Lyon m.i. zijn doelstelling niet kunnen geloofwaardig maken. Meer bepaald rijst dan

(20) *Aldaar*, pp. 122-136, 170-180, 302-307, 324-335, 366-375, 416-460.

(21) *Aldaar*, p. 466: een drietal historiografische bijdragen rond thema's van Pirenne.

(22) In zijn „Vorwort zur Deutsche Auflage” getuigde Karl POPPER in 1964 dat hij (als zeventienjarige) in de winter van 1919-20 onder de indruk van de Wereldoorlog en van de Russische revolutie zijn fundamentele opvatting heeft formuleerd dat historische wetmatigheden als bijgeloof moeten worden beschouwd: *Das Elend des Historizismus*. 3. Aufl., Tübingen, 1971, p. VII. Zou deze houding ook niet gegolden hebben voor Pirenne?

(23) LYON, *a.w.*, pp. 264-267.

de vraag naar de zin van zijn uitgebreid biografisch onderzoek voor zijn analyse van de wetenschappelijke produktie.

Ongetwijfeld heeft dit boek de kennis over het leven van Pirenne gepreciseerd. Ik kan me niet voorstellen dat enige belangrijke gebeurtenis aan de aandacht van de auteur zou zijn ontsnapt, zozeer streeft hij naar de exakte vaststelling van alle feiten, die hij dan ook met gulle hand in zijn boek heeft uitgestrooid. Bij het lezen was ik voortdurend bekommerd om de vraag welk de relevantie was van al deze akribie. Iedereen wist b.v. dat Pirenne in 1922 een zeer opgemerkte reis heeft gemaakt in de V.S.A., en dat sindsdien tientallen jonge Amerikanen te Gent zijn komen studeren en werken onder wie Lyons leermeester, hijzelf en zijn studenten. Wat hebben wij aan relevante kennis opgedaan nu Lyon voor ons haarfijn in het Pirenne-archief heeft nagepluisd dat de held en zijn echtgenote op 27 september van hun buitenverblijf te Sart door hun zoons Jacques (met echtgenote Adrienne) en Robert per auto naar Antwerpen werden gebracht, dat zij daar de haveninstallaties bezochten, genoten van een heerlijke maaltijd en vroeg naar bed gingen? Dat zij de volgende morgen inscheepten op het ss. Finland van de Red Star Line, en een stormachtige overtocht beleefden door dichte mist, dat de eerste lezing plaats had op 11 oktober te Princeton; dat Pirenne zijn Amerikaanse toehoorders langzaam toesprak enz.²⁴

Zonder de tekst geweld aan te doen, zou ik op die wijze vraagtekens kunnen blijven plaatsen naar de zin van het soort mededelingen waarmee Lyon zowat 70 % van zijn boek heeft gevuld. Meer in het algemeen moet de auteur een totaal gebrek aan zin voor relativiteit worden verweten. Het zal de aandachtige en volhoudende lezers (eigenschappen die wellicht alleen bij recensenten zullen voorkmen) spoedig duidelijk zijn dat de auteur te weinig distantie heeft genomen van zijn bronnen — onder wie, ik herhaal het, graaf Jacques Pirenne, aan wie het boek is opgedragen. Elk detail dat hij in zijn dokumentatie heeft aangetroffen, is opgenomen in het boek, zonder evenwel tot gelding te worden gebracht, gezien de narratief-chronologische opbouw.

Enkele voorbeelden zullen dit bezwaar verduidelijken. Op verschillende plaatsen vermeldt de auteur bedragen in geld. Dit gebeurt steeds toevallig, nooit onderling in verband gebracht, zonder dat de koopkracht van de genoemde sommen wordt aangeduid, of aan het globale inkomen van Pirenne worden gerelateerd²⁵. Ofwel gebruikt men gegevens, ofwel verveelt men er geen lezers mee. Van een historicus wordt toch verwacht dat hij de

(24) *Aldaar*, pp. 299-301.

(25) *Aldaar*, pp. 47 en 49: vader Pirenne kent Henri een maandgeld van 200 F toe tijdens zijn studieverblijf in Parijs (vanaf sept. 1883); p. 57: verhoging met 50 F; p. 58: voor zijn studieverblijf in Duitsland genoot hij een beurs van 4000 F per jaar (= 333 F per maand): vader Pirenne was dus kariger dan de Belgische overheid; p. 67: als pas benoemd docent aan de universiteit te Luik geniet Pirenne een salaris van 2000 F per jaar: de auteur merkt niet op dat dit half zoveel is als de studiebeurs in het vorig jaar! p. 163: losse gegevens over het honorarium voor *Les anciennes démocraties des Pays Bas*, en alleen over dat boek; p. 293: wat betekende 25.000 F in 1923; p. 299: en 600 \$ per maand in de V.S.A. in 1922; p. 363: en 500.000 F (Francquiprijs) in 1933?

gegevens waarover hij beschikt, selektioneert tot een intelligente synthese. Enkele beschouwingen over Pirennes materiële status zouden een dergelijke studie overigens zeker niet hebben ontsierd. Betekende het salaris van ordinarius voor hem een hoofdbestanddeel van zijn inkomen? Kan men hieraan zijn onafhankelijke stellingname t.a.v. de vernederlandsing van de universiteit koppelen?

Dit boek verschaft details over al wat men zich kan inbeelden, doch op een geheel onsystematische wijze. In 1936-38 blijken de grandioze herdenkingsplechtigheden geleid te worden door Jules Duesberg, rector van de universiteit van Luik. Men begrijpt diens rol pas wanneer men zich realiseert dat ook Pirennes moeder een Duesberg was, en dat zijn grootvader samen met een Duesberg de eerste grote mechanische weverij in België oprichtte²⁶. Details hebben pas zin als men ze in een verband weet te plaatsen. Precies deze gave mist Lyon geheel. Wie wil weten op welke uren van de dag Pirene schreef, op welk papier, hoe de bladschikking was van zijn handschriften: Lyon zegt het allemaal²⁷. Droeg het zoveel bij tot het begrip van Pirennes werk te weten welke studieresultaten zijn zoons behaalden in het atheneum en aan de universiteit, wanneer en met wie zij zich verloofden en huwden, hoe hun loopbanen verliepen?²⁸ Dit alles zou belangrijk kunnen zijn wanneer men deze gegevens in onderling verband zou brengen als een patroon van sociale relaties, maar precies dat gebeurt niet. Heeft de historische wereld met spanning gewacht op de publikatie door Lyon van de namen der restaurants waar de diverse huldingen werden afgerond en van de uurregelingen van die plechtigheden?²⁹ Zal de lezer zijn moeite beloond achten door op blz. 370 te vernemen dat Pirene de eerste versie van zijn *Le mouvement économique et social au moyen âge* voor de *Histoire générale* van Glotz, begonnen op 6 juli 1932, met 151 bladzijden besloot op 28 september te 13.45 u.; en op blz. 387 dat de eerste versie van *Mahomet et Charlemagne*, omvattend 246 bladzijden handschrift, werd beëindigd op 4 mei 1935 te 10.30 u.?

Men zou de detailkritiek eindeloos kunnen voortzetten. Het punt is echter dat Lyon blijkbaar verdronken is in het Pirene-archief, en door de vele bomen het bos uit het oog heeft verloren. De auteur noemde dit: „werken met deze menselijke bronnen „van binnen uit” ...in de man kruipen en ontdekken wat hem tot een van de leidende historici van de moderne tijd maakt”³⁰. Behalve mijn reeds eerder geuite kritiek dat introspektie geen adequaat middel is om iemands sociale positie te doorgronden, moet hier een nog ernstiger bezwaar worden gemaakt vanuit historisch-metodologisch standpunt. Getransplanteerd van de studie van enkele uitgegeven oorkonden naar die van een omvangrijk hedendaags archief, heeft de auteur zijn methode niet weten aan te passen. Elke vondst,

(26) *Aldaar*, pp. 6-9 en 396.

(27) *Aldaar*, pp. 152-154.

(28) *Aldaar*, pp. 189, 203, 220, 310-311.

(29) *Aldaar*, pp. 195, 335-336, 400.

(30) VAN CAENEGEM, *a.a.*, p. 533. Uit de vragen die van Caenegem aan de auteur stelde kan men duidelijk opmaken dat ook hij diens hagiografisch standpunt niet deelt.

van spijkskaart via brief en notitieboekje tot officiële redevoering, scheen hem even belangwekkend. Erger nog, overrompeld door het materiaal, is hij zelfs de elementaire regels van de traditionele historische kritiek uit het oog verloren. Hij ziet er geen graten in om zich uitsluitend op eenzijdige bronnen te steunen, terwijl er andere bestaan. Nergens aarzelt hij bij enig citaat uit een bron : alle schijnen ze hem even oprecht, objectief en geloofwaardig. Men moet besluiten dat Lyon, door zich in de huid van zijn held te willen overplaatsen, geen wetenschappelijk werk heeft geleverd, maar een verhaal dat dezelfde gebreken qua inzicht vertoont als het beeld van de tijdgenoot.

Dit tekort kan duidelijk aangetoond worden aan de hand van een tweetal episoden. Het Duitse imperialisme vóór de eerste wereldoorlog en de aantrekkingskracht die het uitoefende op de Duitse academici, komen bij Lyon even onbegrijpelijk uit de verf als zij het voor Pirenne en zijn tijdgenoten waren. Nochtans had de auteur hierover enig inzicht kunnen verwerven in een aanzienlijke literatuur³¹. De kwestie was fundamenteel voor Pirenne ; zijn wetenschappelijke oriëntatie was tot 1914 geheel op Duitsland afgestemd, daar had hij vrienden en kollega's aan wie hij veel van zijn inzichten te danken had, daar waren hem eredoktoraten en andere onderscheidingen te beurt gevallen. Dit alles eindigde abrupt door de oorlog.

Met even weinig perspectief behandelt de auteur het klimaat in het naoorlogse België. Ook hier laat hij zich dobberen op wat hij er over gelezen heeft in Pirennes korrespondentie en referaten. Geen kwaad woord rept hij over België's hyper-nationalisme, zijn annexatie-streven, en de anti-Vlaamse hetze. In dit alles speelde Pirenne een aanzienlijke aktieve en passieve rol (als symbool). De auteur slaagt er niet in Pirennes hardnekkige verdediging van een franstalige universiteit te Gent als een anti-emancipatoir standpunt te onderkennen. Dat vormde trouwens het *Leitmotiv* van zijn *Histoire de Belgique*, en ook in dat verband kan Lyon zijn evaluatie niet scherp stellen. Hij noemt Pirenne bij herhaling objectief en onpartijdig, hoewel het eerste een naïeve illusie is en het tweede flagrant door de feiten ontkend wordt³².

(31) LYON, *a.w.*, pp. 214-215. M.b.t. de houding van de Duitse intellectuelen bestaat het zeer degelijke boek van F.K. RINGER, *The decline of the German mandarins. The German Academic Community, 1890-1933*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1969 ; op blz. 301-304 behandelt hij de „Methodenstreit“ rond Karl Lamprecht in het licht van het bewustzijn van een sociale en kulturele crisis, die het Duitse geleerdendom dreef tot een gepassioneerde belangstelling voor de herleving van het Idealisme. Over de houding van de Duitse historici vindt men nog meer op pp. 387-391.

(32) LYON, *a.w.*, pp. 284, 320, 333, 340, 349, 420-426 ; de auteur blijkt terzake uiterst verwarde opvattingen te koesteren : op p. 142 noemt hij Pirenne „not nationalistisch“ ; in het interview met van Caenegem noemt hij hem evenals Geijl „nationalistisch“ (p. 536). Het is niet mijn bedoeling Pirennes werk te verzuigen omdat het tekort schoot in objectiviteit. Het zou immers vermetel zijn te beweren dat wij nu wel aan dat euvel zouden ontsnappen (zie hierover : A. SCHAFF, *Geschichte und Wahrheit*, Wenen, 1970, en *The historian's engagement and the objective nature of historical truth*, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87, 1974, pp. 310-320). Men moet evenwel willen inzien dat Pirenne een milieugebonden bevangenheid vertoont die wij niet langer delen. Zelfs al streefde hij oprecht naar

In het algemeen kan de fundamentele fout van Lyon aldus worden omschreven. Hij beschouwt één figuur „van binnenuit”, zonder die op systematische wijze te plaatsen in zijn sociale kontekst. Dat is niet in de eerste plaats zijn gezin en zelfs niet zijn vriendenkring zoals de auteur het terecht maar gebrekkig doet³³. Dat is wel voor alles een maatschappij-in-beweging, waarin de intellectuelen een groep vormen die doorgaans zeer direkt gehoorzaamt aan de waardeschaal die de machthebbers voorschrijven³⁴. Aldus kan gesteld worden dat een Lamprecht in de Duitse waardeschaal omstreeks 1914 op precies dezelfde hoogte stond als Pirenne in de Belgische, nl. zeer gewaardeerd wegens de bruikbaarheid van hun publikaties omwille van de legitimatie die zij bevatten, en bovendien nog standvastig en bereid die opvattingen publiekelijk te verdedigen. Ook nog in 1915 stonden beiden dichterbij elkaar dan zij zelf beseften.

Een werkelijke intellectuele studie behoort daarom niet uit te gaan van één uitzonderlijk individu, maar van statusgroepen, met gemeenschappelijke ervaringen, vooroordelen en doelstellingen. Zo kan men hopen iets meer te objectiveren, nl. door de omstandigheden te omschrijven waarin bepaalde oordelen geldig geacht worden. In dat perspectief is de uitlating van Lyon dat Pirenne „geloofde dat de sociale en economische ontwikkelingen het dominante thema uitmaakten van de middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden, en dat zij het stramien en de verklaring boden voor de eenheid in dat gebied” (blz. 98) alles behalve verhelderend. De auteur verklaart hoegenaamd niet waarom Pirenne zus en zo dacht, waar hij die ideeën had opgedaan, waarom hij daar open voor stond, waarom ze op dat ogenblik ontloken en blijkbaar grotere groepen aanspraken. Nochtans liggen reeds heel wat antwoorden vervat in de gegevens van zijn levensverhaal. Zo is het ook typerend dat Lyon Pirennes mentale ommekeer

objectiviteit, dan nog leverde hij materiaal dat bruikbaar bleek, en ook door hemzelf is gebruikt, in politiek geëngageerde zin.

(33) Een boeiend voorbeeld van een historische biografie, waarbij het individu beschouwd wordt in zijn sociale positie, is: A. Mac FARLANE, *The family life of Ralph Josselin, a seventeenth-century clergyman. An essay in historical anthropology*, Cambridge, 1970. De opvatting van dit werk lijkt me een bijzonder geschikt alternatief te bieden voor de chronologische verhaaltrant van Lyon: 1. professionele en economische wereld, 2. levenscyclus, 3. sociale wereld: familie, verwanten, bekenden, 4. mentale wereld: houding t.o.v. smart, zonde en God, structuur van het denken.

(34) RINGER toont voor de Duitse geleerde wereld zeer scherp aan dat deze uit de lage adel en hoge middenklasse gerekruteerde groep tijdens de periode 1870-1914 aanzienlijk statusverlies heeft geleden door de toenemende machinisie en massifikatie. Ca. 1880 kon de *ordinarius* qua inkomen nog wedijveren met de best geslaagde artsen en industriële ondernemers, en bovendien genoot hij het primaat van het officiële eerbetoon (zelfs de echtgenote van de verpauperde *Privatdozent* was nog *Frau Doktor, gnädige-Frau*, de *Ordinarius* was *Staatsrat* derde klasse of zelfs *Geheimrat*). Nadien nam het belang van de bij de industrialisatie nauw betrokken groepen sterk toe, wat het professoraat uit overwegingen van statusbehoud nog nauwer deed aansluiten bij de bureaucratie en de kroon, waarmee altijd al nauwe bindingen hadden bestaan (*The decline of the German mandarins*, pp. 30-61, 123-124). Een soortgelijke aanpak ware gewenst voor een werkelijke „intellectuele studie” van de Belgische intellectuele kringen, teneinde een verklaring te vinden voor hun doorgedreven nationalisme dat in vele opzichten niet minder eenzijdig was dan het Duitse.

tijdens de oorlog als een individueel verschijnsel behandelt (blz. 227) terwijl het zich in de werkelijkheid op grote schaal afspeelde. Om Pirennes denkwereld te begrijpen, moet men eerst de evolutie van de maatschappij kennen, waarin hij leefde en vervolgens ook de situatie van de statusgroep (de intellectuelen) waartoe hij behoorde. Men zal dan kunnen vaststellen dat ook de vakgebieden geen relevante scheidsmuren bieden voor een dergelijk onderzoek. Dit vereist echter een strikte hedendaagse sociaal-wetenschappelijk methode, die Lyon totaal ontbeert.

Mijn besluit kan bondig zijn. Het „verschijnsel Pirenne” blijft een bijzonder interessant onderzoeksterrein, als men het tenminste relateert aan zijn maatschappelijke voorwaarden en effecten. Het is duidelijk dat Dhondt terzake essentiële vragen heeft opgeroepen en ook grotendeels beantwoord, welke Lyon in het kader van dit boek blijkbaar geen discussie waardig heeft geacht³⁵. Pijnlijk is het dan te moeten vaststellen dat het intellectuele resultaat van 10 jaar studie, met een gedrukte neerslag van ruim 500 bladzijden, ver beneden de denkkraft blijft die Dhondt in 50 bladzijden had ontwikkeld. Ook is het zeer bedroevend dat de vooraanstaande mediëvist Lyon, na zich zo lang te hebben toegelegd op Pirennes doen en laten, diens levensverhaal heeft geschreven in een stijl en volgens een methode die net het tegenbeeld uitmaken van wat Pirenne zich als ideaal voorstelde. Lyon heeft dat nochtans juist verwoord: „de concrete feiten in verband brengen met kollektieve verschijnselen teneinde het hoogste doel te bereiken, nl. de studie van de evolutie van menselijke samenlevingen in tijd en ruimte. Voor elke historicus is de kritiek en een geëigende evaluatie van de gegevens een essentiële eerste stap, die steeds moet leiden tot de vraag of de gevolgtrekkingen uit de bronnen wel geloofwaardig zijn. Indien hij zijn analyse na toetsing positief bevonden heeft, moet hij overgaan tot het historisch relaas dat synthese moet combineren met hypothese”³⁶. Het is erg voor de wetenschap dat een zo aanzienlijke investering tot een resultaat heeft geleid dat in alle opzichten inferieur is t.o.v. een vroegere publikatie. Wie iets van Pirennes denkbeelden wil begrijpen, raadplege dus nog steeds het briljante artikel van Dhondt. Men vraagt zich af waarom een boek, dat voor zoveel kritiek vatbaar is als dat van Lyon, met al dat eerbetoen werd bejegend³⁷. Ook van deze cultus zal nog een maatschappelijke analyse te maken zijn.

(35) In de onderhavige jaargang verschijnt een kritiek van Lyon op de zienswijze van Dhondt, waarvan ik helaas de tekst niet heb kunnen inzien vóór de publikatie dezes. Het blijft verbazend dat Lyon zijn stellingname heeft gereserveerd voor een tijdschrift met een vrij beperkte uitstraling, terwijl hij de door Dhondt opgeworpen problematiek in zijn boek geheel ontwijkt.

(36) LYON, *a.w.*, p. 366.

(37) Het betreft een academische zitting in aanwezigheid van hooggeplaatste personaliteiten (zie hoger noot 9), flits in het TV-nieuws, interview voor B.R.T. 3.

Mijn oprechte dank gaat uit naar enkele kollega's en vrienden die het handschrift van dit artikel hebben gelezen en mij een aantal waardevolle suggesties hebben gedaan, m.n. R. van Caenegem, H. van Dijk, R. van Eenoo, H. Gaus en A. Verhulst.